

Dr. Barát Erzsébet¹:

Az önreflexió hiánya, avagy a tudományos beszédmód szexizmusa

Mint nyelvész, ki a nyelvhasználat és a hatalmi viszonyok összefüggéseit kutatom, a mai alkalmat arra szeretném felhasználni, hogy átgondoljam szűkebb érdeklődési területem, a nyelv és a nemek viszonyát elemző nyelvészeti kutatások lehetséges hazai irányát abban a kritikus pillanatban, amikor az 1990-es évek társadalmi változásainak részeként a nemzetközi gyakorlatban már jó harminc évre visszatekintő tevékenység végre legitimé válhat a magyar tudományos közéletben is.

Véleményem szerint az e fajta önvizsgálódás mindenképpen elengedhetetlen, ha el szeretnénk kerülni, hogy a nők helyzetének javítását célzó kutatásaink kiüresedett szavak maradjanak csupán, s azért, mert önnön, viszonylagosan kiváltságos helyzetünket a kulturális javak terén 'természetesnek', magától értetődőnek, kritikus vizsgálódásaink hatókörén eleve kívül esőnek tekintettük.

Érvelésem természetesen azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a nyelv és a nemek viszonyát a nők érdekében folytatott kutatásként kívánjuk gyakorolni, azaz, a nők különféle csoportjai által megélt relatív hátrányok csökkentése érdekében. Ebben az értelemben tehát kutatói tevékenységemet feminista vállalkozásnak tekintem. A feminizmus pedig, hogy Deborah Cameront² (angol eredetijében is) idézzem, „A feminizmus *nem* arról szól, hogy elismeréssel adózzunk a háziasszonyok teljesítménye előtt, hanem arról, hogy alapjaiban változtassuk meg a házi munka társadalmi alapjait. Ugyanígy, a feminizmus nem elégedhet meg a nőkre jellemző nyelvhasználat konstatálásával sem, hanem azt a kérdést is fel kell tennie, hogy vajon a nők *miért* találnak bizonyos nyelvi stratégiákat helyzetüknek inkább megfelelőknek, mint másokat. Ami a nők társadalmi helyzetének, a nekik megengedett társadalmi (nyelvészeti) gyakorlatoknak a kérdése.” (Feminism is *not* about giving housewives their due, it is about changing the conditions of domestic labor altogether. Similarly, feminism cannot stop at validating the linguistic strategies typical of women; it must also ask *why* women find some communicative practices more relevant than others to their circumstances: [which is] a question of their social positioning, of the social practices [linguistic or otherwise] in which they are allowed to participate.) (1995:41; kiemelés tőlem)

Helyzetünk ugyanakkor egyáltalán nem könnyű, mert áttekintve a terület legelőrehaladottabb művelőinek tekintett angol és amerikai kutatók eredményeit, meglepően kevés olyan elemzésre akadunk, amely figyelembe venné az önreflexió szükségességét. A nem és szexualitás nyelvhasználattal összefüggő aspektusait vizsgáló munkák, akár nyíltan felvállalt szándékuk ellenére is, többnyire kirekesztő ismeretelméleti előfeltevésekből indulnak ki. Azaz a kutatások eme domináns

¹ A szerző a Szegedi Tudományegyetem Angol és Amerikai Intézetének adjunktusa.

² Cameron, D. 1995 „Rethinking Language and Gender Studies: Some issues for the 1990s” in S. Mills (ed) Language and Gender: Interdisciplinary Perspectives. London and New York: Longman, 31-44.

megközelítési módjával az a legnagyobb probléma, hogy a nem kategóriáját *adottnak* veszi ahelyett, hogy problematizálná, megmagyarázná kialakulásának mikéntjét, jelentésének változásait. Ez a nyelvi változókra koncentrálo tudományos beszédmód tehát a nemet biológiai alapú, s mint ilyet, a természet által eleve adott, „független változónak” tételezi.

Azonban a szociolingvisztikai kutatás gyakorlatában a nemet eleve adottnak venni tulajdonképpen azt jelenti, hogy az adatközlőket automatikusan férfi/nő kategóriákba 'osztályozzuk' s nem vesszük észre, hogy ezzel tulajdonképpen mi magunk állítottuk elő, mit is jelent a 'férfi' és 'nő' kategória az adott kutatási szituációban. Ezt a jelentést pedig leginkább úgy lehetne körülírni, hogy „*a kutató által elvárt testi és öltözködésbeli kulturális kódoknak ránézésre megfelelő maskulin és feminin külső.*” A kutatás, elemzés eredményéül kapott „nyelvi viselkedés” következképp nem lehet egyéb, mint a kutató eme sztereotípiáira hagyatkozó besorolás révén előállt nemi identitás kifejezkődése, indexe csupán. A helyzet iróniája, hogy jóllehet a kutatás bevallottan a nyelvi viselkedés specifikusságára kíváncsi, az eredmény mégis a konkrét szituációtól immáron biztonságosan elvonatkoztatott, absztrakt 'nők' nyelvhasználatát sajátosságainak megfigyelése és leírása lehet csupán. Egyúttal a szociolingvisztikának a Chomskianus nyelvi univerzálékkal szemben bevezetett, a nyelvnek konkrét társadalmi és kulturális közegbe ágyazódottságát megragadó „nyelvhasználat” fogalma is kiüresedik. A konkrét nyelvhasználat *révén* megkonstruálódó, adott (nyelvi) helyzetben 'nőnek' nevezhető, nevezett identitás értelmezhetetlen elvárás maradhat csupán.

Véleményem szerint a feminista szempontú kérdéskelvetés a tudományos gondolkodás terén sem jelenthetne mást, mint éppen az ilyen, a nők különféle társadalmi helyzetétől elvonatkoztató, azt eleve egységesnek, homogénnek, 'adottnak' tekintő gyakorlat megkérdőjelezésében állna. Ellenkező esetben tudományos előfeltevéseink csak megerősítik a nők munkájának és vágyainak patriarchális érdekek mentén végbemenő szervezkődéseit.

Rosemary Hennessyvel (1993, 2000)³ és Deborah Cameronnal (1995) egyetértve azt gondolom, hogy a nyelvhasználat és a nem viszonyának ez a fajta kutatása maga is *foglya marad* az egyébként önmaga által patriarchálisnak tekintett társadalmi hatalmi rendnek. Márpedig bármilyen társadalmi gyakorlat, a tudományos kutatást is beleértve, ideologikusnak tekintendő annyiban, amennyiben a patriarchális viszonyok status quo-ját kívánja fenntartani azáltal, hogy az egyenlőtlen erőviszonyokat 'természetesnek', eleve adottnak tünteti fel. Ebben az értelemben a szociolingvisztika 1970-es években William Labov nyomán kialakult gyakorlata, ezen belül a nyelv és a nem viszonyát kutató munkák mára rég kanonizált beszédmódja is lényegében patriarchális. Azaz a 'beszélő nemének' független, eleve adott 'független változóként' történő kezelése a nők elnyomásának újabb megnyilvánulási formája lesz csupán, jóllehet célkitűzése, annyiban amennyiben

³ Hennessy, R. 1993 *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*. New York: Routledge.
Hennessy, R. 2000 *Profit and Pleasure: Sexual Identities in Late Capitalism*. New York: Routledge.

különbséget tételez fel a nők és férfiak beszédmódja között elismeri a két nyelvhasználat másságát, s mint ilyen látszólag akár elő is segíthetné a nemek közötti egyenlőség helyreállítását. De ennek ellenkezője valósulhat meg csupán, éppen azért, mert a kétpólusú kategorizálás alapjául szolgáló értékrendben a nő definíciója mindig a férfihoz képest, illetve mindig a férfival való viszonyaiban tételeződik csupán.

Összegezve tehát, a nemzetközi kutatások fő sodrával kapcsolatban elsősorban nem az a kifogásom, hogy ne lennének szakmailag magas színvonalúak, hanem az, hogy hiányzik belőlük bármiféle, a meglévő (tudományos) kirekesztéseken alapuló társadalmi rendet potenciálisan destabilizálni tudó megközelítési mód. S ez addig nem is változhat, míg a kutatók nem tekintik saját nyelvhasználatukat is a fennálló társadalmi rend részének, illetve, ezzel szoros összefüggésben, míg a nyelvhasználatot nem tekintik a nem nyelvi természetű társadalmi gyakorlatok szerves részének. Ezért állhat elő aztán a végre szabad utat kapott magyarországi élnyelvi kutatásokban, hogy erőteljesen beindult az angol és amerikai szociolingvisztikai fősodor kritikátlan átvétele a nemek nyelvhasználata területén (is) – a nyitás jegyében. Ugyanakkor a módszer kirekesztő szemlélete hiteltelenné tesz bármilyen, a demokratikus változtatás igényével fellépő nyelvészeti törekvést. A demokráciára való hivatkozás és a felzárkózás lehetőségének hangoztatása visszajára fordul: valójában a tudományon belüli erőforrásokért és érvényesülésért folytatott önös érdekké degradálja a kutatott nők vélt vagy valós sérelmeinek, hátrányainak állítólagos feltárására tett (tudományos) erőfeszítéseinket.